

Rekomendacijos elektroninei valstybinei bibliografijai: ar jos reikalingos?

Maja ŽUMER

Nacionalinė ir universiteto biblioteka, Turjaška 1, Ljubljana, Slovenija, el. p. maja.zumer@nuk.uni-lj.si

1. Įvadas

Beveik prieš 40 metų MARC projektas suteikė pradžią elektroninių bibliografinių įrašų plitimui. Nuo to laiko vis daugiau nacionalinių bibliotekų rengia nacionalinės spausdintos produkcijos elektroninius įrašus. Įdomu tai, kad didžioji dalis valstybinės bibliografijos leidinių vis dar leidžiama spausdinta forma, o elektroniniai įrašai ilgą laiką buvo naudojami jų leidybai palengvinti. Realūs pasikeitimai įvyko dėl dviejų svarbių raidos aspektų: CD-ROM plataus paplitimo ir kompiuterių tinklų plėtros. Dėl šių dviejų faktorių pradėjo sparčiau vystytis elektroninės valstybinės bibliografijos leidyba, tačiau dažniausiai tik kaip spausdintos versijos priedas.

8-ąjį ir 9-ąjį dešimtmečius daugelis nacionalinių bibliotekų keitėsi bibliografiniais įrašais magnetinėse juostose, kai kurios pradėjo siūlyti tinklo prieigą prie duomenų. 1986 m., iškart po CD-ROM atsiradimo, Britų ir Prancūzijos nacionalinės bibliotekos pradėjo įgyvendinti projektą, kurio tikslas buvo sukurti valstybinės bibliografijos CD-ROM su paieškos ir įrašų kopijavimo į vietinius bibliotekų katalogus funkcijomis (Smith ir McSean, 1989). 1988 m. buvo parengtas CD-ROM, sudarytas iš dviejų atskirų duomenų bazių, kiekvienoje jų – po 30 000 įrašų. Britų įrašai buvo parengti UKMARC formatu, prancūzų – UNIMARC. Sąsaja pateikta anglų, prancūzų, vokiečių ir italų kalbomis. CD-ROM buvo palankiai įvertintas, akcentuojant elektroninės versijos vartojimo paprastumą, palyginti su spausdinta versija.

2. Projektas „National Libraries Project on CD-ROM“

Pirmųjų bandomųjų projektų sėkmė paskatino Europos Komisiją (DGXIII/E), vykdančią programą IMPACT, ir Septynių nacionalinių bibliotekų konsorciumą 1990 m. pradėti Europos projektą „National Libraries Project on CD-ROM“ (Smith, 1994; Salomonsen, 1993). Buvo numatyti šie projekto (National Libraries Project on CD-ROM, 1993) tikslai:

- aprūpinti vartotojus geresne ir lengvesne prieiga prie Europos šalių valstybinių bibliografijų;
  - skatinti ekonomišką katalogavimą bibliotekose, tobulinant bibliografinių įrašų mainus tarp Europos valstybinės bibliografijos tarnybų, nepriklausomai nuo taikomo MARC formato;
  - nagrinėti strategijų, pritaikymo ir bibliografinių duomenų formatų CD-ROM (ypač valstybinės bibliografijos duomenų) problemas.
- Projektas buvo suskirstytas į devynis darbo paketus, iliustruojančius projekto galimybes:
- reikalavimų bibliografinių duomenų CD-ROM paieškos sąsajai apibrėžimas;
  - MARC konvertavimo priemonės;
  - pagrindinio europinių simbolių rinkinio apibrėžimas;
  - daugiakalbės sąsajos;
  - CD-ROM saitai su tinklo prieiga;
  - CD-ROM saitai su vietinėmis bibliotekos sistemomis;
  - daugelio CD-ROM sąsajų meniu;
  - bandomųjų CD-ROM gamyba;
  - platinimo mechanizmai/rinkos susitarimai.

1993 m. projektas buvo sėkmingai užbaigtas. Po dešimties metų dėl spartaus kompiuterių technikos ir programinės įrangos vystymosi kai kurie projekto rezultatai jau paseno: DOS programos praktiškai išnyko, grafinės sąsajos dėl plataus Windows terpės vartojimo tapo įprastu dalyku. Todėl grafinės sąsajos tobulinimo rekomendacija tapo neaktuali. Kita vertus, dabar reikalinga rekomendacija sąsajos suderinamumui su kitomis plačiai vartojamomis kompiuterių programomis ir ypač meniu, vartojamų simbolių ir išdėstymo ekrane sritimis.

Daugelis gautų išvadų ir rekomendacijų vis dar yra svarūs. Vis dar svarbu, kad sąsajos tarnautų skirtingų vartotojų poreikiams. Taip pat svarbus yra keturių skirtingų vartotojų grupių (ir jų poreikių) nustatymas: komplektuotojas, kataloguotojas, bibliografas ir galutinis vartotojas. Jų poreikiai funkcijoms, kreipties elementams, rodyklėms ir produkcijai yra skirtingi. Komplektuotojai suinteresuoti kuo greičiau gauti reikalingą informaciją apie leidinį, kad galėtų jį užsakyti; dažniausiai tam naudojama

paprastoji paieška. Kataloguotojai dažniausiai ieško konkretaus leidinio, kad palengvintų katalogavimą arba nusikopijuotų sukataloguoto leidinio įrašą; redagavimui reikia parsisiūsti vieną ar kelis įrašus. Bibliografai atlieka paiešką pagal neišsamią, kartais klaidingą informaciją. Tai būdinga ir galutiniams vartotojams. Nepatyrę vartotojai dažnai pasikliauja ekrane esančiomis pagalbos priemonėmis, kurios turėtų atitikti kontekstą.

Išvadose buvo pabrėžiama gerai suprojektuotų tinklo prieigos pagalbos priemonių svarba, tačiau tai ir liko neišspręsta problema.

Daugelis šalių rengdamos valstybinės bibliografijos CD-ROM (dažniausiai kaip spausdintų versijų priedus) rėmėsi Europos projekto gautomis išvadomis ir rekomendacijomis. Visos šalys, skelbiančios savo valstybinę bibliografiją CD-ROM, taip pat skelbia tuos pačius duomenis tinkle kaip atskirą duomenų bazę arba kaip nacionalinės bibliotekos katalogo dalį.

3. CD-ROM ir tinklo prieigos valstybinė bibliografija

CD-ROM pranašumas – maža kaina, prieinamumas, plataus vartojimo galimybės, nepriklausomybė nuo kompiuterių tinklų greičio, kokybės ir kainos. Pats didžiausias valstybinės bibliografijos CD-ROM trūkumas (būdingas ir spausdintoms versijoms) yra tas, kad jos nėra tokios operatyvios kaip tinklo prieigos versijos. Jos naujinamos nuo dviejų kartų per mėnesį iki dviejų kartų per metus.

Valstybinės bibliografijos CD-ROM leidyba pasiteisina tik tuo atveju, jeigu pasiūlomos specialios funkcijos ir paslaugos, pavyzdžiui:

- specialiai suprojektuota sąsaja;
- specifinės paieškos valstybinėje bibliografijoje funkcijos;
- keletas atvaizdavimo formatų;
- įrašų parsisiuntimas ir eksportas.

4. Elektroninės valstybinės bibliografijos įvertinimas

Būtina išanalizuoti egzistuojančią gausybę skirtingų duomenų bazių CD-ROM ir galutinio vartotojo informacijos paieškos problemas. Įdomu tai, kad daugelis autorių taiko bendruosius informacinės literatūros vertinimo būdus, akcentuodami duomenų kokybę, aprėptį ir patikimumą. Tik 10-ąjį dešimtmetį vertinant vartotojo sąsają buvo atkreiptas dėmesys į naudojimo patogumą ir paprastumą.

M. Žumer 2000 m. paskelbė valstybinės bibliografijos CD-ROM vertinimo pavyzdį. Šešių valstybinės bibliografijos CD-ROM (britų, ispanų, prancūzų, italų, čekų ir slovenų) sąsajos buvo vertinamos ir lyginamos

pagal struktūrą, apimančią bendras rekomendacijas sąsajos projektavimui. Buvo nagrinėjami keli sąsajų parametrai: dialogo charakteristikos, bendras sąsajos intuityvumas, neprieštarinėjimas, paieškos parinktys, rezultatų valdymas ir pagalbos priemonės.

Buvo vertinamos penkios sritys:

- dialogo langas,
- navigacija,
- paieška,
- rezultatai,
- pagalba.

Kiekviena šių sričių yra svarbus valstybinės bibliografijos CD-ROM vartotojo sąsajos parametras. „Dialogo langas“ numato bendrąsias sąsajos charakteristikas: dialogo tipą, sąsajos kalbą, kelių lygių dialogą, piktogramų ir meniu charakteristikas. „Navigacija“ apima sąsajos bendrąjį intuityvumą, judėjimą sistemoje, terminų nuoseklumą, darnią sąveiką su panašiomis sistemomis, informaciją apie sistemos dabartinę būklę. Pagrindinė informacijos paieškos sistemų funkcija yra „Paieška“, todėl ši sritis buvo labiausiai išplėsta. Ji apima visas paieškos charakteristikas, pradedant kreipties elementais, loginius („AND“, „OR“, „NO“) ir kitus operatorius, paieškos nutraukimo galimybes, esamas rodykles. Kitame etape buvo apžvelgtos paieškos rezultatų ir galimų funkcijų charakteristikos: rūšiavimas, rezultatų pateikimas, spausdinimas ir persiuntimas bei galimi formatai. Analizė baigiama pagalbos priemonių nagrinėjimu: siūlomų tipų ir jų bendros kokybės aptarimu. Apskritai analizuojamų valstybinės bibliografijos priemonių funkcionalumas ir sąsajos buvo panašūs, skyrėsi tik detalės.

Visų jų sąsajos buvo įvertintos kaip palyginti geros. Jų kokybę lėmė leidėjų, t. y. nacionalinių bibliotekų, partitės ir tradicijos. Akivaizdu, kad senos spausdintos valstybinės bibliografijos leidybos tradicijos padėjo projektuojant elektroninių versijų sąsajas.

Buvo pastebėta bendro intuityvumo problema; tai būtų galima patobulinti geresniu dialogo lango projektavimu. Rikiavimo/rūšiavimo priemonių nebuvimas įvardytas kaip pagrindinis rezultatų valdymo galimybių apribojimas. Kita vertus, vartotojo apibrėžtų formatų parinktys ir rezultatų redagavimas siūlo įdomias papildomas parinktis, kurios galėtų būti plačiai diegiamos ateityje. Persiuntimo funkcija ISO 2709 formatuose patvirtino, kad projektuotojai supranta tokią svarbią valstybinės bibliografijos funkciją kaip įrašų importas į vietinius katalogus.

Pagalbos priemonės (charakteristika, kuri įprastai yra susijusi su kita kompiuterio programine įranga) buvo viena problemiškesniųjų sričių, nors buvo pažymėti ir jų patobulinimai. Susidarė įspūdis, kad, rengėjų nuomone, elektronine valstybine bibliografija naudosis tik įgudęs vartotojas. Tokia nuomonė yra klaidinga, kadangi elektroninė valstybinė bibliografija yra vartojama tarptautiniu

mastu. Daugiau pastangų reiktų skirti sukurtų sąsajų tobulinimui, gerinant jų intuityvumą, sukuriant lengviau suprantamas. Praktiškai tai nepasiekiamas tikslas, kadangi informacijos paieškos sistemos yra sudėtingos, tačiau reikia stengtis sukurti pagalbos priemones, atitinkančias kontekstą.

5. Rekomendacijų reikalingumas

„Tarptautinės konferencijos, skirtos valstybinės bibliografijos tarnyboms, galutinėse rekomendacijose“ (*The Final Recommendations of the International Conference on National Bibliographic Services*) buvo patvirtinta, kad valstybinė bibliografija gali būti platinama skirtingomis formomis: „Esant tokiai valstybinės bibliografijos platinimo formų įvairovei, valstybinės bibliografijos tarnybos turi naudoti vieną ar daugiau formų, kad patenkintų vartotojų poreikius...“ (6 rekomendacija). Specialiai elektroninėms versijoms taikomos rekomendacijos nėra. 10 rekomendacija tik bendrai teigia, kad bibliografiniai įrašai, įtraukti į valstybinę bibliografiją, turi būti parengti pagal tarptautiniu mastu pripažintus standartus ir, priklausomai nuo platinimui naudojamos formos (formų), tinkamai išdėstyti, kad prieiga tenkintų vartotojų poreikius.

Daugelis valstybinės bibliografijos tarnybų jau pradėjo elektroninės (tinklo prieigos, CD-ROM arba abiejų formų) valstybinės bibliografijos leidybą. Tolesniam jų vystymuisi reikalingos rekomendacijos. Ypač svarbios rekomendacijos tiems, kurie dar tik planuoja elektroninės valstybinės bibliografijos leidybą.

Visų kompiuterių programų svarbiausias tikslas – būsimos auditorijos poreikių tinkamas aptarnavimas. Todėl būtina apibrėžti funkcijas ir pažinti potencialaus vartotojo specifinius poreikius.

Didžiausia kliūtis sistemos darbai yra funkcijų gausa arba jų sudėtingumas, todėl būtina kruopščiai išanalizuoti vartotojų poreikius ir į sistemą įtraukti tik svarbiausias funkcijas. Nors bibliotekų katalogai ir valstybinė bibliografija turi panašumų, tačiau buvo nurodyti ir skirtumai. Paieškai valstybinėje bibliografijoje turi būti taikomi specifiniai reikalavimai. Projekto „National Libraries Project on CD-ROM“ rezultatai gali būti pradinis taškas keturių vartotojų grupių ir jų poreikių apibrėžimui. Modeliai yra palyginti paprasti ir sąsajos turėtų juos atitikti.

Kita vertus, daugiau dėmesio reikia skirti sąsajų projektavimo standartizavimui. Tai turėtų apimti griežtą rekomendacijų laikymąsi ir sukauptos naudingos patirties pritaikymą. Vartotojams nuolat tenka prisitaikyti prie skirtingų sistemų, todėl jie neturėtų nusivilti gautu rezultatu – efektyvia sąsaja.

Taigi svarbiausios būsimų elektroninės valstybinės bibliografijos rekomendacijų sritys yra šios:

- Pagrindinių funkcijų (duomenų peržiūros, paieškos, rezultatų pateikimo ir valdymo) apibrėžimas
  - Kreipties elementai ir nuorodos
- Būtinai paieškai laukai turi tapti „privalomais“ kreipties elementais.

• Autoritetinė apskaita

Kreipties elementai autoritetinei apskaitai yra įdiegti. Šiame kontekste ypač svarbūs būsimi projekto FRANAR rezultatai.

• Rekomendacijos sąsajų projektavimui

Sąveiką pagerintų keletas specialių rekomendacijų, pateiktų kaip priedas prie bendrųjų rekomendacijų, taikomų visai naudojamai programinei įrangai. Rekomendacijos turėtų apimti ir išdėstymą ekrane (taip pat vartojamus šriftus, spalvas...), ir dialogo charakteristikas (meniu dizainą, paieškos formas...).

• Rekomendacijos įrašo pateikimui

Būtų galima pritaikyti būsimus IFLA darbo grupės Rekomendacijų OPAC pristatymui rezultatus.

• Standartai

11 rekomendacijoje siūloma, kad nacionaliniai standartai atitiktų tarptautinius standartus. Specialios rekomendacijos yra būtinos, pvz., metaduomenims, skaitmeninių objektų pastovių vardų suteikimui ir t. t. Be to, standartų taikymas suteikia galimybę pagerinti sąsają.

• Reikalavimai tinklų sąveikai (įskaitant ir kalbų įvairovę)

Vis daugiau ir daugiau elektroninių išteklių tampa paskirstytos paieškos arba centralizuoto indeksavimo, suteikiančio vartotojui galimybę tuo pačiu metu ieškoti skirtingų išteklių, objektu. Šių tikslų įgyvendinimui būtina taikyti nustatytus standartus (pvz., Z39.50, OAI protokolą metaduomenų surinkimui, ZING SRU (informacijos paieška ir išrinkimas per URL)).

Duomenų bazių įvairiakalbiškumas yra didžiulė kliūtis dalykinei paieškai. Kai kurie projektai (pvz., MACS) siekia numatyti daugiakalbę dalykinę prieigą prie bibliotekų katalogų.

• Tiesioginė prieiga prie skaitmeninių objektų

Vis dažniau į valstybinę bibliografiją įtraukiami elektroninių išteklių įrašai, kurie tampa prieigos priemonėmis.

Paskutinė, bet ne mažiau svarbi sritis – FRBR (*Functional Requirements for Bibliographic Records*, 1998). „Tarptautinės konferencijos... galutinių rekomendacijų“ 12 rekomendacija skelbia: „Valstybinės bibliografijos tarnybos privalo taikyti įrašo bazinio lygmens komponentus, kuriuos rekomenduoja IFLA Funkcinių reikalavimų bibliografiniams įrašams tyrimo grupė baigiamojoje ataskaitoje“. Ši rekomendacija taikoma tik bibliografiniam įrašui. IFLA Katalogavimo sekcijos 2001–2003 m. strateginio plano 1-asis tikslas – „propaguoti „Funkcinių reikalavimų bibliografiniams įrašams“ (FRBR) tyrimą ir jo rekomendacijas, rengti naujus kreipties elementų

aprašomuosius standartus, plėtoti naują požiūrį į bibliografinį pasaulį“. Viso pasaulio bibliotekininkai entuziastingai sutiko FRBR, tačiau tik kaip teorinį, riboto praktinio pritaikymo modelį. Tačiau pastaruoju metu įvyko kai kurių pasikeitimų: atliktas FRBR realizavimo tyrimas

(pvz., INWECA Expression of Interest, Žumer et al., 2002) ir sukurti pirmieji FRBR pagrįstų katalogų prototipai (pvz., Chachra, 2002). Gal elektroninė valstybinė bibliografija galėtų tapti pirmuoju bandomuoju modeliu?

Iš anglų kalbos vertė G. Jokubaitytė

Chachra, Krishna. *VTLS Inc. announces FRBR implementation* [online]. Blacksburg, Virginia: VTLS Inc., June 14, 2002. <http://www.vtls.com/Corporate/Releases/2002/20020514b.shtml>.

The final recommendations of the International Conference on National Bibliographic Services. 2002. <http://www.ifla.org/VII/3/icnbs/fina.htm> (17. 4. 2003).

Functional requirements for bibliographic records : final report. München: Saur, 1998.

IFLA Cataloguing Section. Strategic plan, 2001-2003. <http://www.ifla.org/VII/s13/annual/sp13.htm> (20. 4. 2003).

National libraries project on CD-ROM. 1992. *Common approaches to a user interface for CD-ROM. Specification of requirements for a common retrieval interface for national bibliographic data on CD-ROM*. Copenhagen: British Library/Royal Library.

National libraries project on CD-ROM. 1993. *Definition of requirements for a retrieval interface for bibliographic data on CD-ROM (Workpackage one) : final report*. Copenhagen: Royal Library. CDBIB/WP1/RLD/DE/12.

Salomonsen, A. 1993. The European national libraries cooperative project on CD-ROM : results, experiences and perspectives. *Alexandria*, vol. 5, no. 3, p. 193-200.

Smith, R., & McSean, T. 1989. Planning and producing the British National Bibliography on CD-ROM. *Program*, vol. 23, no. 4, p. 395-413.

Smith, R. 1990. National libraries project on CD-ROM. *The Electronic Library*, vol. 8, no. 6, p. 412-414.

Smith, R. 1994. National bibliographies on CD-ROM : development of a common approach. *International cataloging and bibliographic control*, Jan. /Mar. 1994, vol. 23, no. 1, p. 15-18.

Žumer, Maja. 2000. User interfaces of national bibliographies on CD-ROM : results of a survey. *Program*, vol. 34, no. 3, p. 281-290.

Žumer, Maja ; Husby, Ole ; Matei, Dan ; Jørgensen, Poul Henrik. *Network of excellence: INWECA (Implementing the New Web Catalogue) : expression of interest*. 6th June 2002. http://eoi.cordis.lu/search_form.cfm